

ZAKAR PÉTER

Széchenyi István gróf és Lonovics József barátsága

„Nem panaszkodhatom – ahhoz, hogy milyen kevésbé érdekelttem meg: elég szerencsém volt az egyházzal. Ifjú koromban Albach Szaniszló, aztán ön. Két olyan pap barátságával dicselkedhetem, akik éppen mert nem csak papok voltak, áthoztak valamit ebbe a rideg századba az egyház hajdani melegéből.” Németh László *Széchenyi* című, 1946-ban írt történeti drámájában fordul a gróf e szavakkal az egykori csanádi püspökhöz, majd az ordinárius bölcsességét nevezi meg mint kapcsolatuk alapját, s végül még hozzáteszi: „Ön elhiteti az emberrel, hogy Isten mosolyogni is szokott”.¹

Vajon a különleges történeti érzéssel megáldott és széles körű ismeretanyaggal is rendelkező drámaíró a rendelkezésére álló forrásoknak megfelelően ábrázolta kapcsolatukat, vagy a jelenet kizárólag az írói fantázia szüleménye? Széchenyi és Lonovics kapcsolatáról viszonylag kevés információval rendelkezünk. A modern feldolgozások többnyire megemlítik, hogy felesége, Crescence után 1854 elején Lonovics József az elsők között látogatta meg Széchenyit, és ő is segített elcsitítani a beteg önvádjait. Ezenkívül Lonovics titkára, Hopf János, a *Blick* függelékének összeállítója és Rónay Jácint bencés szerzetes, a „sárga könyv” nyomtatója kapcsán bukkan fel az egykori csanádi püspök neve.²

Az irodalom

A feldolgozások többnyire Falk Miksa 1866-ban Bécsben németül, majd 1868-ban Pesten magyarul megjelent munkájára hivatkoznak. Ebben Falk méltatta Lonovics valódi keresztény szellemét, amely „anélkül, hogy rangja s az egyház érdekeiből bármit is leengedett volna, világi dolgokban mindig a józan haladást pártolta”. Falk szerint „Széchenyi már aze-lőtt is mindig szerföltött vonzóddhatott az ily emberhez [...] az ily pap ama valódi kereszténység apostola volt, melyre vala a nemes gróf vallásos szelleme irányozva, s valóban évek sora óta a legbensőbb barátság létezett Széchenyi és Lonovics közt”.³

A teljesség igénye nélkül szeretnénk röviden összefoglalni, milyen módon jelent meg eddig Lonovics és Széchenyi kapcsolata a szakirodalomban. Ipolyi Arnold Lonovics Józsefről a Magyar Tudományos Akadémián 1868. május 18-án tartott emlékbeszédében Magyarország alkotmányos viszonyainak rendezése kapcsán kiemelte, hogy az 1840-es években

¹ Németh László: *Történeti drámák*. 2. köt. Budapest, 1963. 417.

² Csorba László: *Széchenyi István*. Budapest, 1991. 176., 178–179.; Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005. 413., 427.

³ Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Fordította: Á. I. és V. A. Pest, 1868. 307–308. Vö: Falk, Max: *Graf Stephan Széchenyi und seine Zeit. VIII. Schluß*. Wien, 1866. 16–17. A továbbiakban e záró fejezet önállóan megjelentetett, Oltványi Ambrus által utószóval ellátott kiadására fogunk hivatkozni, amelyben a fentebb hivatkozott rész: Falk Miksa: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála*. Budapest, 1984. 29–30.

Metternich Széchenyi mellett Lonovicsra is számíthatott. A két férfi első döblingi találkozását, Falkot idézve, annak következtetéseit kritikátlanul elfogadva tárta hallgatói elé.⁴ A nemzeti romantikus történetírói irányzathoz tartozó Áldor Imre 1876-ban megjelent művében szintén Falkra támaszkodva arról írt, hogy Széchenyi „rég barátja és elvtársának, a magyar főpapok mintaképeül ajánlható Lonovics egri érseknek egy látogatása jótékony hatással levén kedélyére, lassan-lassan mind több vendéget fogadott és gyűjtött maga köré”.⁵

Kovács Lajos, Széchenyi egykori munkatársa 1889-ben megjelent kétkötetes munkájában leírta Széchenyi és Lonovics 1846-os szegedi találkozását, megállapítva, hogy a gróf végtelenül szerette és tisztelte a csanádi püspököt.⁶ Később azt is megtudjuk, hogy „a magyar nemzeti szellem alkotó hatalmát” különösen a katolikus egyházban szemlélhetjük, és ezért Magyarországon – írja Kovács 1889-ben, be nem teljesült jóslatában – nincs, „nem is lesz és nem is lehet kultúrharc”.⁷

Zichy Antal Széchenyi életrajzában mindössze két ízben említette Lonovics József nevét. Először az 1832–1836-os országgyűlés kapcsán, amikor kifejtette, hogy a gróf „mindig a legelőrehaladottabb állásponton állt” a vallásügyi kérdésben, s ezért az egyházi rend felvilágosodott tagjai, „minők Albach Szaniszló, a szerzetes hitszónok és Lonovics prelátus” nem vonták meg tőle barátságukat.⁸ Az életrajz második kötetében Zichy leszögezte, hogy Széchenyi „első lelki orvosa, a magas műveltségű főpap, régi jó barátja, Lonovics egri érsek volt”, majd Falkot idézte a két férfi első döblingi találkozósa kapcsán.⁹

A Falk-Zichy vonalat követte Széchenyi István és Lonovics József kapcsolatának ábrázolása során Berzeviczy Albert is, aki Széchenyi életrajzában 1907-ben így írt: „1852-ben [sic!] meglátogatta Lonovics érsek, szintén 48-49-iki események egyik áldozata, Széchenyi barátja, ki egyúttal első lelki orvosává lett (Zichy A.), mert amióta a beteg előtte kiönthette a lelkét, azóta nyerte az lassankint ismét régi egyensúlyát vissza.”¹⁰ Falk alapján adta elő Széchenyi és Lonovics első találkozását Friedreich István is, igaz, ő nem tett említést barátságról, és azt is hozzáfűzte, hogy Falknak azt az állítását nem fogadhatjuk el, „hogy e látogatással kezdődött Széchenyi állapotának javulása”, bár az bizonyos, hogy „az ilyenféle jelenetek nagyban hozzájárulhattak lelke háborgásának lecsendesítéséhez”.¹¹

Bártfai Szabó László 1930-ban megjelent munkájában rámutatott arra, hogy Széchenyi felesége kérte meg Lonovicsot, látogassa meg a férjét. Ő azzal is tisztában volt, hogy 1854 januárjában „a közélet porondján annak idején nagy harcot vívó, s egyformán hajótörött két férfit” ölelte át egymást, s ekkor, mint írta, „lelkükben felújult a régi barátság”.¹² Östör József 1944-ben megjelent munkájában szintén Falk munkáját idézve írt Széchenyi Lonovicshoz fűződő viszonyáról, megállapítva, hogy Lonovics első döblingi látogatását kö-

⁴ Ipolyi Arnold: *Lonovics érsek, magy. Akadémiai igazgató és tisz. Tag emlékezete. Tartatott a Magyar Tudományos Akadémiában május XVIII. MDCCCLXVIII.* Pesten, 1868. 37., 53–54.

⁵ Áldor Imre: *Széchenyi István gróf vagy Magyarország újjászületése.* (Történelmi Könyvtár 25. füzet.) Budapest, 1876. 110.

⁶ Kovács Lajos: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848.* 1. köt. Budapest, 1889. 126.

⁷ Kovács: *Gróf Széchenyi*, 1. köt. 181.

⁸ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza.* 1. köt. (Magyar történeti életrajzok.) Budapest, 1896. 357.

⁹ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza.* 2. köt. (Magyar történeti életrajzok.) Budapest, 1897. 265–268.

¹⁰ Berzeviczy Albert: *Gróf Széchenyi István.* Budapest, [1907.] 30.

¹¹ Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete.* 2. köt. 1840–1860. Budapest, 1915. 246–247.

¹² Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István és kortársai.* Budapest, [1930.] 449.

vetően „sűrűn kereste fel Széchenyit, vagy ha nem tehette, írt neki. Gyakran vitte magával Hopf kanonokot, akit Széchenyi szintén nagyon szeretett. Az érsek egyike lett döblingi bizalmasainak, de Széchenyi attól óvakodott, hogy veszedelmesebb elgondolásaiba beavassa.”¹³

Varga Zoltán 1963-ban megjelent munkájában, amely *A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban (1851–1918)* címmel jelent meg, nem tett említést Lonovicsról. Nála Fekete Antal vagy Payr Sándor később tárgyalandó munkái sem kerültek említésre, a „polgári osztályérdekeket képviselő” Falkról viszont megtudhatjuk, hogy Széchenyiben „elsősorban a kedélybeteg embert látta”, aki nem érzett magában elég erőt az ellenzék vezetésére, ezért Döblingben maradt.¹⁴

Gazda István 1991-ben *Széchenyi napjai. Történelmi–művelődéstörténeti kronológia* című munkájában sem Széchenyi 1846. szeptember 2-i szegedi látogatásáról, ahol Lonovicssal is tárgyalt, sem pedig Lonovics és Széchenyi első döblingi találkozásáról nem esik szó, az egykori csanádi püspök neve csak Rónay Jácint ajánlójaként merült fel.¹⁵ Fónagy Zoltán 2003-ban kiadott Széchenyi életrajzában röviden megemlítette a püspököt a gróf döblingi vendégei között: „A családtagokon kívül első látogatója a szabadságharc után Ausztriában internált, a liberális körökben is tisztelt Lonovics József egri érsek volt.”¹⁶ Estók János 2010-ben megjelent Széchenyi életrajzában éppen csak említést tett Lonovics Józsefről a gróf döblingi látogatói sorában.¹⁷

A Széchenyi vallásosságával foglalkozó irodalom sem tulajdonított nagyobb jelentőséget Lonovicsnak. Payr Sándor megemlítette ugyan, hogy egyházának papjai közül is „a szabadelvűeket szerette”. Albach Szaniszló mellett Payr szerint ilyen volt Lonovics József csanádi püspök, „a nagyműveltségű és minden egyházi hűsége mellett is szabadelvű főpap”.¹⁸ Fekete Antal Sch. P. – Viszota Gyula alapján – szintén csak azt említi, hogy Albach és Lonovics is felvilágosult papok voltak. Payr megállapította Lonovicsról, hogy a gróf „1854 januárjától fogva gyakran együtt volt vele és meleg barátságának birtokában önvádjai elcsitítására sokat tett”.¹⁹ Bozóky Mária Széchenyi hitéről írt egzisztencialista ihletettségű esszéjében említette Lonovicsot, mint aki feltűnt a látogatók között a döblingi tébolydában.²⁰ Juhász Kálmán egyháztörténész úgy ítélte meg, hogy 1853-at követően mélyült el Lonovics barátsága Széchenyivel.²¹ Végül magam egyáltalán nem beszéltem Lonovicsról,

¹³ Östör József: *A döblingi Széchenyi 1848–1860*. Budapest, 1944. 134–137.

¹⁴ Varga Zoltán: *A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban (1851–1918)*. Budapest, 1963. 37–39.

¹⁵ Gazda István: *Széchenyi napjai. Történelmi–művelődéstörténeti kronológia*. Budapest, 1991. 115., 133–141.

¹⁶ Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. [Budapest, 2003.] 109. Lonovics József az 1850-es években nem volt egri érsek. (Z. P.)

¹⁷ Estók János: *Széchenyi István gróf élete és kora*. [Budapest,] 2010. 191.

¹⁸ Payr Sándor: *Széchenyi vallásos lelkülete*. Sopron, 1926. 28. Megjegyzendő, hogy Payr mindenkit szabadelvűnek tekintett, aki a protestánsok szabad vallásgyakorlata mellett fellépett. (Z. P.)

¹⁹ Fekete Antal: *Gróf Széchenyi István vallásossága*. Budapest, 1936. 172.

²⁰ Bozóky Mária: *Széchenyi hite*. Budapest, 1990. 126.

²¹ Dt. Lotz Antal: *Juhász Kálmán tudományos gyűjtése Lonovics püspök kormányzásáról*. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Emlékkülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*. (A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei 13.) Makó, 1993. 4–20.

amikor 2000 szeptemberében egy konferencián Széchenyi vallásosságáról tartottam előadást.²²

1991-ben Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa *Széchenyi és Lonovics* címmel egy olyan Lonovics életrajzt tettek közzé, amely kiemelten foglalkozott a két életpálya találkozási pontjaival, kitérve a reformkori vonatkozásokra is. A szerzők először közölték a csanádi káptalan Széchenyi Istvánnak címzett meghívó levelét Lonovics József csanádi püspökké történő beiktatására. Ugyanakkor, kissé elhamarkodottan, azt állították, hogy a gróf elutasító válasza „csak piszkozatban, levelező könyvébe beírva maradt ránk”.²³

Kapcsolatuk a reformkorban

Lonovics Józsefet 1834. március 9-én nevezte ki az uralkodó csanádi püspöknek. A csanádi káptalan szeptember 16-án hívta meg Széchenyit az új püspök beiktatására. „Hogy amaz örömteljes ünneplés, melyet a Csanádi Megye Főpásztorának Méltóságos s főtiszteletű Lonovics József Csanádi Megyes Püspök Úr Ó Nagyságának folyó Hónak 23-ik napján délután történendő elfogadása, s ezt másnap követő ünnepélyes beiktatása alkalmával ülni fog; méltó fénnel tűnjön fel, s díszé a lehetőségik [!] haladjon: el nem mulaszthatjuk: Méltóságodat, kit jelenleg Bánságunk s Megyénk végvonalin Hazánk fejlődéséért munkás életét áldozni tudjuk, őszintén, s mintegy rokon bizodalommal arra megkérni, hogy ritka Személyének jelenlétével díszét ünnepünknek, öregbíteni; bennünket pedig szerencsétlenni méltóztasson.”²⁴

A gróf ekkor az al-dunai szabályozás királyi biztosaként utazott az Al-Duna vidékére, ahol december közepéig tartózkodott. A meder szikláit eltávolításával az alacsony vízállás miatt gyorsan haladtak, de sok nehézség is akadt: bizalmatlan török pasák és havasalföldi tisztviselők, nyelvi problémák, későn érkező technikai eszközök és a vesztegzár, ami alól a gróf sem kapott felmentést.²⁵ Széchenyi ezért a meghívás elutasítása mellett döntött. „A kötelesség láncai tartanak itt – írta többek között válaszában –, melyeket csak iparkodásim sikere tághíthat, és azért midőn a beiktatandó Méltóságos Püspök Úrnak legmélyebb tiszteletemet kérem béjelenteni, csak lelkemmel lehetek a Tekintetes Káptalan Közelében, és azon forró kívánsággal Áldja meg a Mindenható legszebb áldásával a Püspököt, Káptalant és Megyét!” Széchenyi levele éppen Lonovics beiktatásának napján, 1834. szeptember 24-én került iktatásra a püspöki hivatalban.²⁶ A grófot ekkoriban főként a nádor támogatása töltötte el optimizmussal, s október első felében visszautazott Pozsonyba, az országgyűlés helyszínére.²⁷

²² Zakar Péter: *Széchenyi István gróf vallásossága*. In: Pelyach István – Körösiné Merkl Hilda – Simon V. Péter – Buday Miklós (szerk.): *Széchenyi Magyarországa és Európa*. Tudományos Konferencia Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi. 2000. szeptember 21–23. Budakeszi, 54–62.

²³ Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa: *Széchenyi és Lonovics*. In: Lengyel András (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*. 1991. Szeged, 1992. 89–99. A káptalan levelének eredeti tisztázatát közölte már: *Gróf Széchenyi István levelei*. S. a. r., előszó és jegyz.: Majláth Béla. 1. köt. Budapest, 1889. 507. A levél eredeti tisztázata: Széchenyi István – A csanádi káptalannak. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien Lonovics, varia Eppi Lonovics, Orsova, 1834. szeptember 20. d. sz.

²⁴ MTA Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény K 164/87, I-II. fol. A levelet közli: Kőhegyi–Merk: *Széchenyi és Lonovics*, 91–92.

²⁵ Oplatka: *Széchenyi*, 241.

²⁶ Széchenyi István – A csanádi káptalannak. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien Lonovics, varia Eppi Lonovics, Orsova, 1834. szeptember 20. d. sz.

²⁷ Friedrich István: *Gróf Széchenyi István élete*. 1. köt. 1791–1840. Budapest, 1914. 323.

1834. december 21-én hatalmas szónoklatban szállt síkra a magyar nyelv jogai mellett, s erre a kérdésre 1835. február 20-án ismét visszatért. Március 9-i beszédében fellépett a valósi sérelmek orvoslása érdekében, amelyeket nagy bajnak tekintett. Lonovics József azon szavaira, hogy a dogma nem enged más megoldást, így válaszolt: „...mi közünk törvényhozóknak ahhoz. Én nem ismerek semmit, mint a bécsi és linci pacifikatiót. Énnekem itt nem szabad lennem katolikusnak vagy protestánsnak, hanem legistatornak.” Tetszést azonban sem akkor, sem március 28-án nem aratott, amikor a reverzálisok ügyében Dessewffy Aurél álláspontját támogatta.²⁸

Kétségtelen, hogy miközben Széchenyi gyakran tett csípős megjegyzéseket kortársaira, köztük papokra is,²⁹ Lonovicsról mindig tisztelettel emlékezett meg. 1836. augusztus 19–20-án Temesváron tett látogatása kapcsán Lonovicsot „eszes” (*vernünftig*) személyiségként jellemezte.³⁰ Döblingben is előfordult, hogy megdöbbenette Lonovics tárgyi tudása. 1858. május 29-én például megírta Tasner Antalnak, hogy mindig négy óra előtt kel, hogy reggeli előtt egy német mérőldet tudjon mozogni, majd így folytatta: „Tűrhetően vagyok – legjobb akarattal Széchenyi György lépteibe lépendő – ki ugyancsak 103 évet élt, mit Lonovics könyv nélkül tudott!”³¹

Annak ellenére, hogy Széchenyi jó véleménnyel volt Lonovics értelmi képességeiről, és ennek már 1836-ban hangot adott, a csanádi püspök csak az 1840-es évektől kezdve szerepel gyakrabban Széchenyi naplóiban. 1840. június 19-én például hitetlenkedve jegyezte fel, hogy a püspököknek esetleg Rómába kell utaznia a vegyes házasságok ügyében. „Hihetetlen” – vélekedett a gróf.³²

Az 1839/40-es országgyűlésen Széchenyi a kamatos kamat engedélyezése kapcsán került szembe Orczy Lőrinc báróval és a püspöki kar tagjai közül Lonovicssal és Scitovszky Jánossal is. Az utóbbiak ugyanis a kamatos kamat engedélyezése ellen szólaltak fel. Széchenyi ezzel szemben – az alsó tábla véleményét osztva – tökéletesen pártolta a kamatos kamat engedélyezését. „Nem hiszem ugyan – mondta többek között –, hogy a felhozott provisio egészen kipótolná a hitelek bázisát, de arról tökéletesen meg vagyok győződve, hogy addig is, míg ez felállítatik, igen-igen javítaná a földbirtokosok sorsát, kik leginkább szűkölködnek pénz nélkül, kiken csak félig-meddig segít a váltójogi törvény – ha t. i. életre kap – s kik egyedül egy jól elrendezett hypothecale systema által boldogulhatnak.”³³

1842. január 30-án a Kopácsy József primás által a vegyes házasságokkal kapcsolatos körlevél miatt tartott ellenzéki konferencia aggodalommal töltötte el Széchenyit. „Egy igazi konvent!” – sóhajtott fel naplójában. Lonovics szónoki szerepét is megörököltette az országgyűlésben (Lonovichiana). A Ráday Gedeonnál tartott tanácskozáson viszont határozottan ellenezte a primás eltávolítását vagy valamilyen ellene indítandó akciót, mivel azáltal sok katolikus eltávolodna a fő problémától, tudniillik a vegyes házasságok kérdésétől. Érvelése

²⁸ Bártfai Szabó: *Gróf Széchenyi István és kortársai*, 263–264.

²⁹ Hohenlohe Sándor nagyváradi kanonok például egyik munkájában óvta híveit a vallást megvető tudósoktól, a gondolat-, szólás- és sajtószabadságtól és a templomkerüléstől. Széchenyi a címlap üresen maradt részére a következőket írta: „Egy negyedik fejezet úgy látszik hiányzik, úgymint: Óvakodjunk a papi fecsegéstől, a népbútítástól a csudatevő spektakulumoktól.” Payr: *Széchenyi vallásos lelkülete*, 29–30.

³⁰ *Gróf Széchenyi István naplói*. Szerk. és bev. Viszota Gyula. 5. köt. (1836–1843) Budapest, 1937. 19.

³¹ *Széchenyi István levelei*, 3. köt. Budapest, 1891. 668.

³² *Széchenyi naplói*, 5. köt. 389.

³³ Éber Antal: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Budapest, é. n. 143.

így hangzott: „Így nem igen segíthetünk se a református statuson, se a respublicán, se a municipium méltóságán... etc.”³⁴

1842-től kezdve Széchenyi és Lonovics egyre gyakrabban találkoznak, február 25-én például megvitatják terveiket,³⁵ november 13-án Zichy Jenő és Lonovics Széchenyinél vacsorázott,³⁶ december 18-án Lonovics Tersztyánszky Imre címzetes püspök társaságában látogatta meg a gróft.³⁷ 1843-ban is hasonló volt a helyzet: február 13-án Lonovics látogatta meg Széchenyit,³⁸ 19-én pedig a gróf viszonzta a látogatást, és sokáig időzött a püspök-nél.³⁹

Széchenyi István az 1840-es évek elejétől olyan politikai pozíciót foglalt el, amely egyszerre képviselte a kormány támogatását és a polgári reformprogramot.⁴⁰ Úgy tűnik, az ellenzéki politika által kiváltott aggodalmak egyre közelebb hozták egymáshoz a két embert. 1843. szeptember 5-én Széchenyi először az ellenzékkal találkozott Batthyány Kázmérnal, majd Lonovicshoz ment, akivel egy pár órán át beszélgettek, végül a gróf Zichy Emiliát látogatta meg, aki kifogásolta, hogy a liberálisokhoz jár, amit a szabadelvűek is megtettek, csak fordított előjellel. „Erőszakkal pártemberré kell lennem” – sóhajtott fel ekkor naplójában Széchenyi. Lonovicsal viszont egyre jobban megértették egymást. Fenti látogatásáról így számolt be: „Néhány órán át maradok. Szomorúan beszélgetünk – a helyzetünkről.”⁴¹ Az országgyűlés 27. ülésén, amikor Lonovics állhatatosan védelmezte a vegyes házasságok tárgyában kiadott pápai brevét, Széchenyi így összegezte véleményét: „Lonovics remek.”⁴²

Az 1843 telén tervbe vett, reformokkal foglalkozó bizottságába, amelyet részint a kormány embereiből, részint független politikusokból kívánt Széchenyi összeválogatni, Lonovics püspököt is szeretne volna meghívni.⁴³ 1844-ben is találkoztak néhányszor, hivatalos alkalommal, február 21-én Zichy Félixnél,⁴⁴ vagy április 25-én, amikor többek között Mednyánszky Alajos és Lonovics volt hivatalos Széchenyiékhez.⁴⁵ Széchenyi két ízben is felszólalt a nem nemesek „bírhatalmi joga iránt”, fellépése ekkor döntő jelentőségűnek bizonyult, majd a javaslat elfogadását követően, 1844. október 7-én örömmel jegyezte fel, hogy Lonovics is vele szavazott.⁴⁶

A vasútépítés ügyében viszont ellentétes álláspontra helyezkedtek. Széchenyi a Duna jobb partján futó vonalat pártolta, amelynek tervét Sina György báró adta be, s e tervet a Lánchídra támaszkodva összekötötte a Duna–Tisza csatorna tervével is. Sina tehát a Lánchíd vállalkozója, s egyúttal a dunai hajózásnak is igen lelkes híve volt.⁴⁷ A bal parti elképze-

³⁴ Széchenyi naplói, 5. köt. 546–547.

³⁵ Széchenyi naplói, 5. köt. 559.

³⁶ Széchenyi naplói, 5. köt. 645.

³⁷ Széchenyi naplói, 5. köt. 661. Viszota Gyula tévesen nevezte Tersztyánszkyt váci püspöknek, aki valójában váci kanonok és pharosi címzetes püspök volt. Chobot Ferenc: *A váci egyházmegye történeti névtára. II. k. A papság életadatai.* Vác, 1917. 942.

³⁸ Széchenyi naplói, 5. köt. 677.

³⁹ Széchenyi naplói, 5. köt. 680.

⁴⁰ Velkey Ferenc: *Egy párt nélküli pártcímke. Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez.* In: Széchenyi Magyarország és Európa, 32–53.

⁴¹ Széchenyi naplói, 5. köt. 759.

⁴² Széchenyi naplói, 5. köt. 763.

⁴³ Friedreich: *Gróf Széchenyi István élete*, 2. köt. 88.

⁴⁴ *Gróf Széchenyi István naplói.* Szerk. és bev. Viszota Gyula. 6. köt. Budapest, 1939. 29.

⁴⁵ Széchenyi naplói, 6. köt. 57.

⁴⁶ Széchenyi naplói, 6. köt. 109–110. Oplatka: Széchenyi, 338.

⁴⁷ Zelovich Kornél: *Széchenyi és a magyar közlekedésügy.* Budapest, 1925. 38–39.

lést Ullmann Móric nyújtotta be, aki a Pest–Debrecen közötti lóvonattal toldotta meg saját elképzelését. Széchenyi a jobb parti vonalat a Lánchíd és a gőzhajózás miatt pártolta,⁴⁸ s ez ügyben az ellentétes véleményen lévő Lonovicsnak is írt 1844. október 11-én: „Igen tisztelt Kegyelmes Uram! – kezdte levelét. – Ha az törvénnyé válnék, mit kegyelmes Uram tegnap javallott, se bal se jobb út nem lesz, bal nem, mert elégséges garancia nélkül nem épül jobb nem, mert meg lenne tiltva.”⁴⁹ A felsőház végül a gróf javaslatára úgy döntött, hogy az állam a bal parti társaságnak évi 360 000 forintot biztosít, ha Pest és Debrecen között már megépítette a vasúti pályát. Ullmannak biztosítékot kellett adnia az egész vonal kiépítésére, és a Duna jobb parti vonalat a jövőben nem lehetett törvényileg betiltani. Ezzel Széchenyi ideiglenesen megmentette Sina tervét a teljes megsemmisüléstől.⁵⁰ A történethez hozzátartozik, hogy a Sina-féle vállalkozás végül gazdasági nehézségek miatt elállt a vonal megépítésétől. A Bécset Pesttel összekötő vonal első, 33,6 km hosszú szakasza így Pesttől Vácig épült fel 1844-től 1846-ig.⁵¹

1845. május 13-án Széchenyi és Lonovics Metternichnél találkozott, majd Lonovics meghívta ebédelni a gróft, ami lehetőséget nyújtott arra, hogy ismételten beszélgesse-nek.⁵² 1846. szeptember 2-án Széchenyi az árvízi munkálatok elősegítése érdekében Szegedre utazott. Célja a tiszai társaságok árvízvédelmi munkájának összehangolása és a munkálatokhoz szükséges kölcsönök fedezetének előteremtése volt.⁵³ Naplójából tudjuk, hogy ezen a napon meghívta Lonovicsot is az ülésre, hiszen a Csanádi püspökség a Tisza és a Maros árvezeinek kiküszöbölése érdekében már korábban saját erejéből megindította a munkálatokat.⁵⁴ Levelét, amelyet alább idézünk, sebes futárral küldte Temesvárra.⁵⁵ Széchenyi levele egyúttal arra is választ ad, hogy milyen kapcsolatban álltak ekkoriban egymással:

„Kegyelmes Uram,

Különösen tisztelt Jóakaróm!

E pillanatban indulok innen Szegedre, hol egy vagy több nap szándékozok maradni. Paleocapa velencei főmérnök kíséretében megyek, ki egész tiszai ügyünkre új és felette kedvező világot gyújtott!

Ő 'par excellence' töltés embere, mert a bizonyos és tüsténti hasznot elibe teszi a kétes és távoli sikernek.

Ha lehetne, hogy Kegyelmes Úr holnap Szegedre jöhetne, hol most úgy egészen magunk közt volnánk, kezeit fognám csókolni kegyelmességednek, kifáradva már jól formán vagyok, de egészségem tűrhető, s reményeim nagy részben felette rózsaszínűek és ekképp igen élvezem napjaimat.

Legmélyebb hódolattal

kegyelmes Úr

⁴⁸ Friedreich: *Gróf Széchenyi*, 2. köt. 105.

⁴⁹ Széchenyi István – Lonovics Józsefnek. [Pozsony,] 1844. október 11. Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár, Levelestár, név és d. sz. Eredeti tisztázat. A levél fogalmazványát közölte: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860.* S. a. r.: Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. 2. köt. 473.

⁵⁰ Bagó János: *Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége.* Budapest, 1913. 127.

⁵¹ Estók: *Széchenyi István gróf élete és kora*, 151.

⁵² *Széchenyi naplói*, 6. köt. 208.

⁵³ Oplatka: *Széchenyi*, 356.

⁵⁴ *Széchenyi naplói*, 6. köt. 431.

⁵⁵ Kovács: *Gróf Széchenyi*, 1. köt. 126.

legőszintébb tisztelője

Gr. Széchenyi István

Hód-Vásárhely, szept. 2-ikán 1846.⁵⁶

Noha másnap a szegedi városházán a tárgyalások rendkívül nehezen haladtak előre, Lonovics megjelent az üléseken, eltávozott egy időre, majd Széchenyi kérésére ismét visszatért oda. Kovács Lajos munkája szerint a püspök „levelünkéből megértve, hogy a nagy kezdemény már a létesítés stádiumáig megérett, nemcsak őszinte örömmel szerencsét kívánt a grófnak eddigi sikereihez, és maga részéről egész készséggel járult a szegediekkel egyesüléshez, hanem magára vállalta és jót is állt, hogy a földelái uradalom érdekeltjei is készséggel fognak csatlakozni. Kérte is SZÉCHENYIT hogy megkezdett útján töretlen eréllyel haladjon, mint kinek vállalatain Isten áldása nyugszik.”⁵⁷

Számunkra fontos Széchenyi meghívólevelének stílusa, amely arra utal, hogy a két ember viszonya ekkor inkább hivatalos, semmint baráti vonásokat mutatott, bár az utolsó bekezdésből kitűnik, hogy Széchenyi továbbra is bizalommal tekintett a püspökre, akinek kilátásairól és közérzetéről is beszámolt.⁵⁸ Kapcsolatuk a forradalmat megelőzően érezhetően meglazult, noha Széchenyi bizonyos politikai tervei kapcsán, például 1847 decemberének végén a konzervatív mágnások konferenciáján számított Lonovics Józsefre is.⁵⁹

Barátságuk az 1850-es évek második felében

Viszonyuk 1854 elején éledt újra, miután az előző évben Lonovicsnak megengedték, hogy elhagyja a melki bencés kolostort, ahol több figyelemreméltó munkát írt, többek között *Az angol türelem* címmel az angliai katolikusok jogfosztott helyzetéről, amely Bécsben 1851-ben jelent meg. Ebben a munkájában a püspök az angol nemzetet a jelenkor legnagyobb nemzetei közé sorolta ugyan, mindazonáltal legnagyobb hibájának nevezte a vallási türelmetlenséget. Lonovics angolszász kultúra iránti érdeklődése minden politikai nézetkülönbség ellenére alapul szolgálhatott későbbi viszonyuk kialakulásához. Mindehhez járult az a triviális tény, hogy Lonovicsot is meghurcolták 1848-as magatartása miatt.⁶⁰

Noha Lonovics valóban jó kapcsolatokat ápolt liberális politikusokkal is, ez időnként félrevezette történészeinket. Csorba László szerint Lonovics József „a liberális és a nemzeti eszmék iránt fogékony főpap” volt.⁶¹ Kosáry Domokos pedig Lonovics első döblingi látogatása kapcsán megjegyezte, a volt csanádi püspök „egykor a konzervatívok támogatója, aki azonban a szabadelvű ellenzékkel elég jó viszonyban állt”.⁶² Ez utóbbi megfogalmazást azonban nem szabad úgy értelmeznünk, hogy Lonovics az 1850-es években meglazította kapcsolatait a konzervatívokkal.

Lonovics politikai nézetei eltértek a Széchenyi által vallott politikai eszméktől. A püspök 1857. december 3-án kelt végrendeletében például így összegezte politikai hitvallását: „A Magyarhont feldúlt viharoknak én is áldozatja lettem, nem saját vétkem miatt, mert Is-

⁵⁶ Széchenyi István – Lonovics Józsefnek. Hód-Vásárhely, 1846. szeptember 2. Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Personalien Lonovics, varia Eppi Lonovics, d. sz.

⁵⁷ Kovács: *Gróf Széchenyi*, 1. köt. 126.

⁵⁸ *Széchenyi naplói*, 6. köt. 431–432.

⁵⁹ *Széchenyi naplói*, 6. köt. 699.

⁶⁰ [Lonovics József]: *Az angol türelem*. Bécs, [1851.] 84. A haza iránti közös szenvedésre utalt Kecskeméthy Aurél: *Gróf Széchenyi István utolsó éve és halála*. Budapest, 1987. 61.

⁶¹ Csorba: *Széchenyi*, 179.

⁶² Kosáry Domokos: *Széchenyi Döblingben*. Budapest, 1981. 57.

ten tudja, mily korrekt volt mindig politikai gondolkodásom, mily készséggel támogattam a józan felekezet törekvéseit, s mint kárhoztattam a forradalmi párt szándokait, mint fájlalám vést hozó diadalaikat, hanem oly férfiak cselszövényeinek következtében, kiknek majd hálájára, majd tiszteletére, s még a legrosszabb esetben is részvételére és védelmére jogosítva valék számot tarthatni.”⁶³

Tudjuk, hogy Széchenyi több olyan emberrel is kapcsolatot tartott Döblingben, akivel nem volt azonos politikai állásponton. Fónagy Zoltán nemrégiben megállapította, hogy Széchenyi számára a mély, feltétlen bizalmon alapuló barátságok kora közéleti beérkezésének idején, 1830 körül lejárt.⁶⁴ Mi most hozzátehetjük, döblingi tartózkodása alatt, különösen az 1850-es évek közepétől ismét nyitva állt előtte a barátság lehetősége. Széchenyi és Lonovics első döblingi találkozására Széchenyi kezdeményezésére valamikor 1854 elején került sor. Falk Miksa, aki az esetet leírta, 1859-ben került Széchenyi közelébe, így csak elbeszélések alapján rekonstruálhatta az eseményeket.⁶⁵ Ennek következtében a valóságosnál korábbra tette Lonovics Bécsbe érkezését, a gróf és a püspök baráti viszonyát pedig visszavetítette a forradalmat megelőző időszakra is. Magát a találkozást, amelyre azt követően került sor, hogy Lonovics tájékozódott Széchenyi állapotáról, Falk romantikus színezetű előadásában idézzük fel. Széchenyi a viszontlátást követően sokáig nem tudott uralkodni érzelmein. Ezt követően kiöntötte szívét a főpaprak: először testi szenvedéseit ecsetelte, majd rátért azokra az önvádakra, amelyekkel önmagát illette. Gyermekeként atyja tilalma ellenére a cukorevéssel rontotta el fogait, ifjú éveiben istentelenül dorbézolt, férfiként pedig hazája romlásán dolgozott. Lonovics ellenvetésére, miszerint nincs hiba nélküli ember, és a gróf jó keresztény, jó férj és jó hazafi, Széchenyi tovább sorolta bűneit.⁶⁶

Ő csábította Wesselényit és Batthyányt a politikai pályára, közreműködött Kossuth megkegyelmeztetésében, az ő lelkiismeretét terheli, hogy mindnyájan segítettek a hazát szerencsétlenné tenni stb. Lonovics erre az irgalmasság végtelenségére utalt, mire Széchenyi azt válaszolta, „ennyi bűnt az Isten sem bocsáthat meg”. Lonovics azonban szívósan képviselte a keresztény bűnbocsánat elveit. „Ez a kevélység szava – viszonzá Lonovics komolyan –, kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszése szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak, mint az egész világéi, melyeket az Üdvözítő magára vett s vérével megváltott.”⁶⁷

Falk szerint Lonovics látogatásával kezdődött Széchenyi állapotának javulása, mert a püspök megtanította a beteget remélni, s e reménnyel együtt tért vissza életöröme is. Lonovics mellett – amint arra már Károlyi Árpád is rámutatott – Széchenyi feleségének, gyermekeinek, az 1853-ban elhunyt Albach Szaniszlónak, az idős Metternich hercegnek a

⁶³ Lonovics József végrendelete. Bécs, 1857. december 3. A makói Szent István Király Plébánia Levéltára, iktatlan iratok, d. sz.

⁶⁴ Fónagy Zoltán: *Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány*. In: Pelyach István (szerk.): *Széchenyi mint magánember*. Budapest, 2011. 41–54.

⁶⁵ Török János – Falk Miksának. Pest, 1859. április 9. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bev., jegyz. Angyal Dávid. Budapest, 1925. 459–461.

⁶⁶ Falk: *Gróf Széchenyi István utolsó évei*, 31–32. Széchenyi a korábbi években is hasonló önvádakkal illette magát. 1850. szeptember 7-én például így fakadt ki Tasner Antalnak: „Ma indulok a pokolba! Én vagyok azon ármány fia, ki bűneim súlya miatt már 1811-ben elkárhozva, mint ördög szolgája betű szerint eladtam a magyart a rom Istenének.” *Széchenyi István levelei*, 3. köt. 630.

⁶⁷ Falk: *Gróf Széchenyi István utolsó évei*, 32–33.

szerepe sem lebecsülendő a gróf állapotának javulásában,⁶⁸ és szintén megfontolandó Kosáry Domokos azon felvetése is, hogy Széchenyi politikai föleszmélése nyilvánvalóan összefüggött az Osztrák Császárság nemzetközi helyzetének megingásával.⁶⁹

A későbbiekben Széchenyi mindig örömmel vette Lonovics látogatásait, illetve leveleit. 1857. október 20-án például az egykori püspök visszaküldte Lamartin általa már elolvasott 4. kötetét, és további „hason érdekességű” olvasmányt kért. Együttal megküldte a Pesti Napló egy számát, „ennek a derék Béla grófról szóló rövid, de szép cikke miatt”.⁷⁰ Széchenyi másnap már válaszolt is:

„Szíves sorait háladattal vettem. Reméllem Béla fiambul jobb és hasznosabb ember lesz, mint én „valósággal” voltam. Most azonban nem vagyok vele megelegedve. Erről majd szóval, ha Excellentiádhoz szerencsém lesz.

Győrből még nem nyertem „megnyugtatót”, noha levelem oda, már e f. h. 9-ikén indult. Meglehet: még nem jött kézhez, mert a »Gleichberechtigung« elvénél fogva magyarul írtam a feliratot, és mint később megtudtam, az idevaló posta tudás, bár mindenféle könyveket sokáig forgatott, nem tudta kisütni: Győr Kínában vagy Magyarország melyik rongyában nőtt ki a földből.

Levele kegyelmes Úrnak igazi élvezetben részesített, valamint legkiválóbb sora mindig! Bár írna nekem minden nap, és pedig sokat, mihez képest én aztán leveleit nyomtatásban másokkal és sokakkal is közölhessem, nehogy mint egoista csak egyedül magam, legfeljebb kevés látogatóimmal gyönyörködjek kegyelmes Úrnak, annyira érdekes és csípős és emlékezet kincsein.”⁷¹

1857. szeptember 29-én kelt levelében Lonovics arról értesítette a grófot, hogy kérésére másnap meglátogatja, e levelének hangneme már egészen baráti. „Igen-igen megtisztelve érzem magamat – kezdte levelét az egykori csanádi püspök – Nagyméltóságod fennbecsű bizalma által, s miután Nagyméltóságod minden kívánságát parancs gyanánt szeretem tekinteni, s egyébként is gyönyörködve táplált szándékom volt Nagyméltóságodnál legközelebb ismét tisztelkedni: kegyes felhívása következtében szerencsém van jelenteni, miszerint a holnap délelőtti órákban teendém Nagyméltóságodnál udvarlásomat, ezt még ma nyomban teendő, ha e napra néhány jó vendég nem ígérkezett volna szerény asztalomhoz.”⁷²

1857. augusztus 31-én Széchenyi István felesége felmentést kért a börtől, arra hivatkozva, hogy falun nehéz beszerezni a börti ételeket, és sűrűn vannak nem katolikus vendégei is. Miután Simor János győri püspök elutasította a kérelmet, Széchenyi maga is írt a győri püspöknek 1857. október 9-én az ügyben. Azzal érvelt, hogy feleségének, aki korábban rendszeresen kapott felmentést, a mellékelt orvosi bizonyítványok szerint árthat a tészta, a zöldség, a borsó és a bab fogyasztása, tekintettel sérvére, amely „minden erősebb moz-

⁶⁸ Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerk. és bev. Károlyi Árpád. 1. köt. Budapest, 1921. 139–141.

⁶⁹ Kosáry: *Széchenyi Döblingben*, 57–94., 260. Kosáry véleménye szerint Falk erősen eltúlozza Széchenyi és Lonovics találkozásának jelentőségét. Későbbi barátságuk kibontakozása viszont részben alátámasztja az elmondottakat. (Z. P.)

⁷⁰ *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 740.

⁷¹ Széchenyi István – Lonovics Józsefnek. [Döbling.] 1857. október 21. OSZK Kézirattár, Levelestár, név és d. sz. Eredeti tisztázat, magyar, a döblingi postahivatal bélyegzőjével és bélyeggel. Fogalmazványa: MTA Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény K 196/74. A levelet közölte: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 740–741.

⁷² Lonovics József – Széchenyi Istvánhoz. Bécs, 1857. szeptember 29. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 735–736.

gást lehetetlenné tesz”. Kérte a püspököt, hagyja feleségét húst enni, és biztosította arról, hogy ő minden nap valamely más módon fogja testét sanyargatni.

A kérés kapcsán Lonovics József szerepére is fény derül, Széchenyi ugyanis vele is konzultált levele megírása előtt. „Mielőtt e sorokat írnám – így Széchenyi –, Lonovics püspök ő excellenciáját kértem magamhoz, ki nyomorúságomban néha-néha felkeres. Ő ezen lépésemet, hogy Nagyméltóságodnak írok, egészen helyben hagyja, és azzal biztat, mert ő kihallgatta azon két orvosdoktor urakat, kik ezen szomorú laknak élén állnak, nőmet több évek óta ösmerik, és vélekedésüket tökéletesen osztja, hogy Nagyméltósága kérésemre hallgatni és azt teljesíteni is fogja, és mely kérés abból áll: méltóztatnék feleségemre szilárdul ráparancsolni, hogy húst egyék, mert egyszerű engedelemre nem fog hajlani, mert inkább árt magán, mintsem a már Nagyméltóságától egyszer kimondott tilalmat megszegni.”⁷³

Simor a gróf közbelépésére 1857. október 18-án megadta a kért felmentést. „Szívbeli őszinte örömömre szolgál – írta –, hogy a Nagyméltóságod által nyújtott felvilágosítás a kellő indokokat kezembe szolgáltatta, melyek alapján az anyaszentegyház igényeit Excellenciád és a Grófnő kívánatával megegyeztetettem.”⁷⁴ Széchenyi Lonovicssal is közölte a jó hírt: „Alázattal jelentem, megjött végre a várt Dispenzatio” – írta 1857. október 31-én barátjának.⁷⁵

Lonovics gyakran kölcsönként egy-egy könyvet Széchenyi döblingi könyvtárából. A gróf mindig örömmel olvasta a püspök megjegyzéseit az átolvasott és köszönettel visszküldött könyvvel kapcsolatban, amelynek tartalma beszélgetéseik tárgya volt. 1857. november 2-án például Lonovics válaszolt Széchenyi október 31-én kelt levelére. „Mindamellett is, hogy Nagyméltóságod által ismételt indokolt, s saját tekintélyes súlyával is támogatott győri kérésny kedvező kimenetelét bizonyosnak kellett tartanom, sietek mégis afeletti örömet ezzel nyilvánítani, hogy Nagyméltóságodnak sikerült drága jó neje számára a kívánt felmentvényt kinyerni

E napokban Stirling és Prescott-tól V. Károly életírását olvasván, érdekes volt előttem, e jeles férfiút St. Justi magányában szemlélni, mint bűbelődik az ottani jámbor szerzetesek parányi ügyeivel, s mint igyekszik éneköket s fegyöket szabályszerűleg intézni. Ehhez hasonlólag reám nézve szinte megható jelenet látni, mily részvéttel fáradozik dicső, s eredménydús pályafutása után Nagyméltóságod egy húsvéti dispensatio kieszközlésében.

Én már régóta kívántam volna Nagyméltóságodnál tisztelkedni, de szép szándékomat gyengélkedésem eddig meghiusítá. Az orvos ugyan arcszínem s üterem után ítélve azt állítja, hogy semmi bajom nincs, de érzésem mást bizonyít, s ekként olyan vagyok, mint azon óra, mely talán jól mutat, de rosszul ver.”⁷⁶

Széchenyi István Béla fiához írt intelmeiben is szóvá tette, hogy többször kérte fiát, hogy látogassa meg Lonovicsot, „a jó prelátust”, de fia nem szakított időt a látogatásra.⁷⁷

⁷³ Széchenyi István – Simor Jánosnak. [Döbling,] 1857. október 9. *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 737–739.

⁷⁴ Uo. 739.

⁷⁵ Széchenyi István – Lonovics Józsefnek. [Döbling,] 1857. október 31. MTA Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény K 198/55. Fogalmazvány. Vö.: Hermann Róbert: *Széchenyi István leveleiből. (1836–1857). Századok* 144. (2010/3.) 686–687. Ez a levél tartalma alapján Simor Jánosnak is szólhatott volna.

⁷⁶ Lonovics József – Széchenyi Istvánnak. Bécs, 1857. november 2. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 742. A levélre hivatkozott Károlyi Árpád is: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. Szerk. és bev. Károlyi Árpád. 1. köt. Budapest, 1921. 169.

⁷⁷ *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka*, 1. köt. 508.

1857. december 16-án kelt levelében Lonovics szíves köszönetet mondott a küldött könyvekért, és örömét fejezte ki afelett, hogy a gróf megismertette őt Asbóth Vilmossal.⁷⁸ „Én egy félórányi társalgás alatt benne sok szép tulajdont fedeztem fel – írta Lonovics Széchenyinek –, s őt ezeknél fogva Nagyméltóságod bizalmára, szeretetére s dicsérésére minden tekintetben méltónak tartom.”⁷⁹

Lonovics gyakori látogatásának tényét erősítette meg az 1858-ig a döblingi tébolydában dolgozó Guszmann Rudolf is. 1860-ban magyar nyelvre lefordított művében ezt olvashatjuk: „A gróf majd mindennap szokott látogatásokat elfogadni, melyeket azon időben már nagyszámmal kapott volt. Rendkívül gondos, gyöngéd családján, mely majd mindennap megfordult nála, és hű barátjain kívül, kik között Lonovics püspök mindvégig majdnem leggyakoribb hűséges látogatója volt, sok politikai és irodalmi celebritás fordult meg nála.”⁸⁰

Széchenyi rendkívüli tájékozottságát részben növekvő számú látogatójának, részben az általa megrendelt újságoknak köszönhette. 1858 januárjától például előfizetett a magyarországi újságokra és a magyar nyelvű könyvekre is.⁸¹ Rengeteg külföldi újságot is olvasott, így például Lonovics is szívesen olvasta vele az angol szatirikus lapot, a *Punch*-ot, amelynek a katolikus papság és az ultramontanizmus is gyakori célpontja volt.⁸² Az 1858. április 3-i szám például a francia ultramontán *Univers* című folyóiratot támadta, amiért az az angolok büszkeségén gúnyolódott. Az *ultramontán vipera* című cikk szerint „ennek a kígyónak a sziszegése, amely nem tud megmarni minket, rendkívül mulatságos”. Majd John Bullra (Angliára) utalva hozzáteszi a cikk írója: „Ha élve megsütne egy-két jezsuitát vagy kánpadra vonna egy pár oratoriánust, akkor legalább felismerné az *Univers* íróinak és úgy általában az ultramontánoknak az alapelvét, amelyet saját személyére is boldogan alkalmaznának.”⁸³ Lonovics – amint 1858. május 24-én írta – „a legszívesb” köszönettel küldte vissza Széchenyinek „a pajkos *Punch* hat kötetét”, s egyúttal a következő évfolyamok átküldését is kérte. Ugyanezen levelében tudatta, hogy szeretné meglátogatni másnap a gróft, hogy „becses, nyájás, s tanulság teljes társalgásának kellemeit” élvezhesse.⁸⁴

Ezek a közös olvasmányok, együttlétek és szellemi tornák erősítették barátságukat. 1858. május 25-én tehát Lonovics Széchenyinél ebédelt. „Ach! Welche Recollectionen! Mindig repedezett szívem!” – jegyezte fel a gróf másnap naplójába.⁸⁵ Lonovics másnap újabb levélben mondott köszönetet a kölcsönadott könyvekért és az előző napi ebédért. „Oly ebéd, melynek ízletes voltát Nagyméltóságod szeretetreméltó udvarisága, s szellemdús társalgása fűszerezi: szükségképp a boldogított vendég egészségére válik.” Hozzáfűzte, Hopf János titoknok a „igen megtisztelve érzi magát” Széchenyi bizalma miatt. Utóiratában

⁷⁸ Asbóth Vilmos műgyetemi hallgató volt Széchenyi mindennapi sakkpartnere 1857 nyarától 1858 tavaszáig. Gazda: *Széchenyi napjai*, 136.

⁷⁹ Lonovics József – Széchenyi Istvánnak. Bécs, 1857. december 16. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 746.

⁸⁰ Dr. Guszmann Rudolf: *Gróf Széchenyi István a döblingi magán-tébolydában*. Németből [fordította: B. J.] Pest, 1860. 21.

⁸¹ Csorba: *Széchenyi*, 177.

⁸² Széchenyi István – Tasner Antalnak. Döbling, 1858. május 8. *Széchenyi István levelei*, 3. köt. 676–677.

⁸³ PUNCH, OR THE LONDON CHARIVARY 1858. április 3. 135.

⁸⁴ Lonovics József – Széchenyi Istvánhoz. Bécs, 1858. május 24. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 778.

⁸⁵ Széchenyi István – Tasner Antalnak. Döbling, 1858. május 26. *Széchenyi István levelei*, 3. köt. 684–686.

említést tett Széchenyi György esztergomi érsekről, aki 1695. március 12-én, életének 103. évében hunyt el. „Ezt kívánom Nagyméltóságodnak is. Faciet Deus” – zárta levelét Lonovics.⁸⁶

Figyelemreméltó, hogy Lonovics mentesült Széchenyi sajátos tréfái alól, amelyeknek például Danielik János kanonok is áldozatul esett. Az 1850-es években ellenzéki hírben álló kanonok ugyanis szenvedélyesen kedvelte a pezsgőt. Széchenyi erre elhatározta, hogy csak egyszerű ebédet szolgáljanak föl nekik közönséges asztali borral. A gróf később elmesélte Kecskeméthy Aurélnak, mennyire mulattatta az eset, de Danielik Jánosnak nem volt érzéke a humorhoz, az ebédet követően érezhetően felhagyott Széchenyi-kultuszával.⁸⁷

Széchenyi 1858-ban foglalkoztatta a német helynevek magyarországi elterjedése, illetve azok magyarításának lehetősége. Tasner Antalnak 1858. május 27-én írt levelében a bécsi hatással indokolta, miért elégedetlen a főváros elnevezésével:

„London, Páris, Stambul, Honkong (...habaha! Sértz), Madrid, Nápoly, Alles das klinget gut; de Ofen! Jaj nekem! Az ember szinte lát egy rühes kopót, mely ott tanyázik. – És pláne Pesth! Auszusprechen Peisth! Zum Davonlaufen!!

Wo wohnen Sie, Ideal meiner Seele. Sie Perle der Natur?

In Ofen!!! It will not do!

Érzi Ön, mit akarok mondani, mit érzek!

Wo werden Sie den Winter zubringen?

In Komorn!

Mindennek reám nézve 'Wiener' effectusa van.”⁸⁸

1858. június 1-jén azt írta Tasnernak, hogy a fővárossal kapcsolatos elnevezések közül neki legjobban a „Delivár” tetszik.⁸⁹ A kérdésben természetesen Lonovicsnak is állást kellett foglalnia, aki azonban – tekintettel a hagyományokra és a megszokásra – nem támogatta a névváltoztatást. 1858. augusztus 25-én kelt levelében az egykori csanádi püspök nemcsak másnapi látogatását jelezte a grófnak, hanem részletesen indokolta a névváltoztatással kapcsolatos álláspontját: „Fővárosaink nevezete, igaz, nem igen szép hangú – érvelt többek között –, de az átkeresztelésnek alig volt volna sikere; a nép a megszokott helynevekhez makacsul szokott ragaszkodni, és sem Róma hatalma, sem a convent terrorizmusa nem volt képes eszközölni, hogy akár a lerombolt, s újra gyarmasított [!] Carthago helyett a 'Juponia' akár az istentelenül feldúlt Lyon helyett a 'Communanté affranchie' nevezet lábra kapjon.”⁹⁰

Köztudomású, hogy Széchenyi 1858. november 6-ára datált levelében visszavonta „a haza oltárára tett” áldozata kamatjait, ha az „más vágásba szoríttatnék, mint az, mely a magyar Akadémia eredeti céljával megegyez”.⁹¹ Dessewffy Emil gróf, az Akadémia elnöke

⁸⁶ Lonovics József – Széchenyi Istvánhoz. Bécs, 1858. május 26. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 778.

⁸⁷ Kecskeméthy: *Széchenyi utolsó évei*, 70.

⁸⁸ Széchenyi István – Tasner Antalhoz. Döbling, 1858. május 27. Közli: *Széchenyi István levelei*, 3. köt. 686–687.

⁸⁹ Széchenyi István – Tasner Antalhoz. Döbling, 1858. június 1. Közli: *Széchenyi István levelei*, 3. köt. 689–690.

⁹⁰ Lonovics József – Széchenyi Istvánnak. Bécs, 1858. augusztus 25. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 791–792.

⁹¹ Széchenyi a levelet 1858. szeptember 26. és november 6-a között írta. Szentkirályi Elemér: *Kalauz Széchenyi István gróf megismeréséhez*. Budapest, 1987. 44.

Lonovicsot kérte fel, hogy beszélje rá Széchenyit levele visszavételére és elhallgatására. Dessewffy Lonovicsnak küldte vissza Széchenyi levelét, hogy azt juttassa vissza a grófhöz. Amint Lonovicsnak írta, személyesen adja át a levelet és mondja meg, Deák Ferenc, Eötvös József és Prónay Gábor véleménye az, hogy azt nem lehet felolvasni az igazgatótanácsban. Az Akadémia elnöke kifejezetten abban a baráti viszonyban bízott, amely Széchenyi és Lonovics között kialakult, remélve, hogy így Lonovics közbenjárása sikeres lesz.⁹² Lonovics 1858. december 5-én kelt levelében készítette elő látogatását. Többek között ezeket írta:

„Kirándulásom egyik célja Nagyméltóságodat egy a minapival nem ugyan azonos, de mégis némileg analóg tárgyban bizonyos valamire bírni, nem okoskodva és vitatkozva – Nagyméltóságod élesb dialectikája s hatalmas ékesszólása ellenében e téren magamnak mit sem ígérhetek –, hanem csak esedezve. Minden fegyverem tehát egyedül a kérdés lesz, s teljes bizodalمام van Nagyméltóságodnak irántami jóságában, hogy kéréssem Nagyméltóságodnál meghallgatásra vagy legalább mentségre s bocsánatra találánd.”⁹³

A barátság kétségtelen jele volt, hogy a gróf méltányolta Lonovics érveit, és levelét visszavette a családi archívumba. Igaz, fájdalmasan emlegette, hogy az igazgatótanács „visszalökte” levelét, egyúttal gondoskodott annak németre fordításáról, kinyomatásáról és terjesztéséről is. Magyar nyelven több száz példányban kézzel lemásolták és kézről-kézre adták. Ennek következtében a rendőrség is tudomást szerzett róla.⁹⁴ Széchenyi óvása az Akadémia alapszabályának megváltoztatásával kapcsolatban ennek ellenére nem maradt hatástalan.⁹⁵

Még 1857 novemberének végén kezdte el írni a *Blicket*, és 1858. június 8-án Lonovicsnak írt levelében a volt püspök titkárának, Hopf Jánosnak a segítségét kérte ehhez a munkához: „Nagyon örültem Hopf János derék hazánkfiával megismerkedhetni. Ő azon egyének sorában áll, kivel tüstént rokonszenvet szoktunk érezni. Ej be jól esett vele (egy kisé) – nyomorult, de még éppen nem boldogtalan hazánkról néhány szót váltani. Ferenc császár körül, tőlem kért adatokat hálával vettem. Ámde most megint volna segédkézre, tanácsra nagy szükségem –, mert én mennyire telik tőlem, noha erősen elszigetelve, mégis mindig sürgők-forgok, és sántikálok valamiben – minek ha tán ma nem is – már holnap is lehetne kis haszna.

Ha megint felkeresne, remélem: régi jóakaróm, de új ismeretségem Hopf János, nagy örömmel fogadnám – feltéve, ha igen erősen elfoglalva nincsen” – írta.⁹⁶

Lonovics így több szálon is kapcsolatba került a *Blickkel*. Titkára, Hopf János állította össze a kötet függelékét, és Lonovics hívta fel Széchenyi figyelmét Rónay Jácint bencés szerzetesre, aki Londonban a kézirat kinyomatásáról gondoskodott.⁹⁷ Rónay ugyanakkor

⁹² *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 811.; Bártfai Szabó: *Gróf Széchenyi István és kortársai*, 460.

⁹³ Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban. (Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. Második füzet.)* Budapest, 1929. 37.

⁹⁴ Bártfai Szabó: *Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához*, 38.; Széchenyi dóblingi irodalmi hagyatéka, 1. köt. 6.; Szentkirályi: *Kalauz*, 44.; Kecskeméthy: *Széchenyi utolsó évei*, 105–110.

⁹⁵ *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825–1975.* Főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. Vörös Antal. Budapest, 1975. 89. (A vonatkozó rész R. Várkonyi Ágnes munkája.)

⁹⁶ *Széchenyi dóblingi irodalmi hagyatéka*, 1. köt. 448.

⁹⁷ *Gr. Széchenyi István dóblingi irodalmi hagyatéka Blick és kisebb dóblingi iratok.* Szerk. és bev. Tolnai Vilmos. III. k. Budapest, 1925. 22–24.; Falk: *Gróf Széchenyi István utolsó évei*, 94.

nem tudta meg, hogy ki ajánlotta őt a gróf figyelmébe.⁹⁸ Lonovics 1859-ben is gyakori vendég volt Széchenyinél. Áprilisban kérésére Széchenyi a *Hitel* egy bagariabőrbe kötött példányával ajándékozta meg Lonovicsot.⁹⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeztetni arra, hogy Széchenyi István könyvtárában is megvolt Lonovics *Népszerű egyházi archaeologia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szentbeszédekben, részint hirdetmény-alaku oktatásokban* című, 1857-ben, Bécsben megjelent munkájának három kötete.¹⁰⁰ Lonovics 1859-ben néha Széchenyi feleségével, néha titkárával, Hopf Jánossal vagy más közös ismerősökkel együtt vizitált a grófnál. A látogatások száma 1860-ban sem csökkent, április 24-én találkoztak utoljára.¹⁰¹ Falk Miksa szerint Lonovics még az 1860. március 3-án bekövetkezett házkutatást követően is nyugtatóan hatott Széchenyire.¹⁰²

Széchenyi tehát feltétlen bizalmába fogadta Lonovicsot. Felesége szintén rendkívül tisztelte az egykori csanádi püspököt, amint ennek az érzésének még 1858. augusztus 25-én kelt, férjének írt levelében nyomatékosan hangot adott.¹⁰³ 1859. szeptember 28-án kelt, férjéhez intézett levele szerint nagyon örül, hogy együtt fognak étkezni „a mi jó püspökünkkel, akit mi oly nagyon tisztelünk”.¹⁰⁴ Kérdés azonban, hogy Lonovics hogyan ítélte meg Széchenyihez fűződő kapcsolatát. Ő is barátjának tekintette az idős gróft. Erről tanúskodik Lonovics Széchenyi István halálát követően, Pesten 1864. augusztus 17-én kelt levele, amelyben – gyenge egészségi állapota miatt – bejelenti, hogy nem tud jelen lenni az újonnan felépült nagycenki katolikus templom felszentelésén.¹⁰⁵

A templom felépítéséről Széchenyi 1860. január 7-én döntött felesége és gyermekei társaságában azt követően, hogy az előző év decemberében annak mennyezete leszakadt.¹⁰⁶ Széchenyi 1860. február 3-án Ybl Miklóst bízta meg a templom megtervezésével.¹⁰⁷ Lonovics fentebb említett levelében sajnálatát fejezte ki Széchenyi özvegyének, hogy hosszabb ideje tartó gyengélkedése miatt nem tehet eleget a kegyes meghívásnak. „Mindazonáltal adódni fog nekem, ha későbbiekben is, legfőbb vágyamnak megfelelően megfelelő alkalom Nagycenkre utazni, hogy ott egészen csöndben felejtethetlen barátom lelki nyugalmaért abban a templomban imádkozhassak, amelyet ő rendelt meg és kezdett el. Művei között ez, ha nem is a legnagyobb, a legünnepelebb, de az utolsó, és az örök bíró szemében vitathatatlanul a legérdemesebb.”¹⁰⁸

⁹⁸ Rónay Jácint: *Napló (Válogatás)*. S. a. r. Hölvényi György. Budapest–Pannonhalma, 1996. 230–233.

⁹⁹ *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 829.

¹⁰⁰ Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István könyvtára*. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke VIII.) Budapest, 1923. 58.

¹⁰¹ *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka*, 1. köt. 401–423.

¹⁰² Falk: *Gróf Széchenyi István utolsó évei*, 77–78.

¹⁰³ Széchenyi Istvánné – Széchenyi Istvánnak. Nagycenk, 1858. augusztus 28. Közli: *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 792–793.

¹⁰⁴ Széchenyi Istvánné – Széchenyi Istvánnak. Nagycenk, 1859. szeptember 15. *Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 845–846.

¹⁰⁵ OSZK Kézirattár, Levelestár, Lonovics József – Özvegy gróf Széchenyi Istvánné szül. gróf Seillern Crescence asszonynak. Pest, 1864. szeptember 17. név és d. sz.

¹⁰⁶ *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka*, 1. köt. 409.

¹⁰⁷ Gazda: *Széchenyi napjai*, 140.

¹⁰⁸ OSZK Kézirattár, Levelestár, Lonovics József – Özvegy gróf Széchenyi Istvánné szül. gróf Seillern Crescence asszonynak. Pest, 1864. szeptember 17. név és d. sz.

Összefoglalás

Széchenyi István és Lonovics József barátsága az 1850-es évek közepén, a gróf döblingi tartózkodásának ideje alatt bontakozott ki. Társadalmi állásuknak megfelelően már az 1830-as évek közepén ismerték egymást, de kapcsolatuk ekkor még nem baráti, sokkal inkább hivatalos jellegű. Kettejük viszonya érezhetően elmélyült az 1840-es évek elejétől kezdve, midőn Széchenyi egyszerre vallotta a kormány támogatását és a polgári reformprogramot, Lonovics pedig szintén a kormányt támogatta, de nem zárkózott el teljesen a reformoktól sem. Az ellenzéki politika által kiváltott félelmek egyre közelebb hozták őket egymáshoz, noha az 1840-es évek közepén kapcsolatuk még mindig hivatalos, de már személyes vonásokkal is gazdagodott. Viszonyuk elmélyüléséhez hozzájárult az is, hogy mindketten érdekeltek voltak a Tisza-szabályozásának mielőbbi megvalósításában.

1854-es döblingi viszontlátásuk új szakaszt nyitott kapcsolatukban. Kívülről szemlélve helyzetük hasonló volt, mindketten az osztrák abszolutizmus áldozatának tűntek, noha kezdetben Széchenyi inkább magát hibáztatta a forradalom kirobbanása miatt. Széchenyi a kormányból távozott, Lonovicsot pedig lemondatták püspöki székéről, és meghíúsították érseki kinevezését. Igaz, hogy Falk Miksa nyomán sokan túlértékelték Lonovics szerepét Széchenyi állapotának javulásában, ugyanakkor tény, hogy a főpap segített Széchenyinek, hogy realisabban láthassa saját szerepét a közelmúlt eseményeiben. Kapcsolatuk korábban is létező elemein épült fel barátságuk. Széchenyi nagyra becsülte Lonovics műveltségét, és szemben más látogatóival, sohasem ironizált vagy tréfálkozott Lonovicssal. Lonovics viszont jó érzékkel ítélte meg Széchenyi történelmi szerepét és jelentőségét, és ez a kölcsönös tisztelet végül barátsággá alakulhatott át.

Ebben a barátságban szerepet játszott Széchenyi sajátos helyzete, keresztény vallásuk, mindkettőjük érdeklődése az angolszász kultúra iránt, illetve az a sajátos politikai helyzet, amiben éltek. Lonovics szinte beépült Széchenyi családjába, a gróf nem csak politikai, hanem személyes problémákat is megvitatott vele, még hozzá nemcsak a saját, hanem a felesége személyes problémáit is. Könyveket ajánlottak egymásnak, újságokat olvastak közösen, még az angol szatirikus lapot, a *Punch*-ot is közösen olvasták, jókat derülve az ultramontanizmus mindkettőjük által megvetett képviselőin. Barátságukat az sem zavarta meg, hogy Lonovics bírálta az angolszász liberalizmust, míg Széchenyi éppen az angol rendszert szerette volna Magyarországra átültetni. Széchenyi mindig örömmel fogadta Lonovicsot, élvezte sziporkázó műveltségét, míg Lonovics nagyra tartotta Széchenyi tudását, érvelési képességét és gyakorlatban megvalósult alkotásait. Mindketten kritizálták az adott rendszert, noha Lonovics sokkal közelebb állt a kormányhoz az 1850-es években, mint Széchenyi, mégis Lonovics volt az, aki időnként még Széchenyi politikai lépéseit is módosítani tudta. Ebben az időszakban mindketten barátként tekintettek a másikra. Németh Lászlónak igaza volt: Lonovics valóban elhitette Széchenyivel, hogy Isten mosolyogni is szokott.

PÉTER ZAKAR

The Friendship of Count István Széchenyi and József Lonovics

Count István Széchenyi and the bishop of Csanád, József Lonovics knew each other as early as the in the 1830s. At the time, their relationship was official but it is remarkable that the count – who had a tendency to make cutting remarks about his contemporaries, including clerics – was always respectful when talking about Lonovics. On 19-20 August 1836, during his visit to Temesvár, the count described Lonovics as a “smart” person, and from the 1840s onwards he mentioned the bishop of Csanád more and more often in his diaries. This is notable because Széchenyi, after the beginning of the 1840s, took a political stance that was both pro-government and was representative of the civil reform movement, while Lonovics, though not averse to certain reforms, was primarily supporting the government.

Their concerns about the politics of the opposition brought the two men together. Despite the fact that they disagreed on some fundamental questions (for example, railway construction), they started meeting more often. In September 1846, Lonovics traveled to Szeged at Széchenyi's request, and the tone of his letter of invitation is noteworthy because it seems to suggest that their relationship was official rather than friendly at that time. Though the last paragraph bears witness to the fact that Széchenyi still had confidence in the bishop, the prospects and general state of health of whom he also described. It seems as if the distance between them had grown before the revolution, though Széchenyi still counted on József Lonovics' support for some of his political plans, for example, at the conference of conservative magnates at the end of December 1847.

After 1848, they met again in Döbling in January 1854. Lonovics did play a part in soothing Széchenyi's self-condemnation, but his involvement has often been overestimated. Later, the count was always happy to welcome the one-time bishop, and they stroke up a friendship on the basis of the elements of their long-term relationship. Széchenyi thought highly of Lonovics' erudition, and never made biting remarks of him or made fun of him, unlike of other visitors. On the other hand, Lonovics could recognize Széchenyi's historical role and significance, and, in the end, this mutual respect turned into friendship.

There were several factors that facilitated the development of their friendship: Széchenyi's position, their Christian belief, their common interest in Anglo-Saxon culture as well as the political environment of the era. Lonovics came very close to becoming an intimate friend as it was not only political issues that the count discussed with him but also personal problems, including his and his wife's. They recommended books to each other and they were reading several newspapers together. Their friendship was not shaken by the fact that Lonovics was critical of Anglo-Saxon Liberalism, the system Széchenyi was endeavoring to adapt to Hungary. Lonovics was always welcome as the count enjoyed his witty erudition, while Lonovics thought highly of Széchenyi's knowledge, reasoning ability and ambitious projects that he managed to realize. Both of them were critical of the system, even though it was Lonovics who could, every now and then, influence Széchenyi's political moves. In this period, they already regarded each other as friends. After Széchenyi's suicide, Lonovics made it clear to the count's widow that they had been on friendly terms.